

З ІСТОРІЇ РАДІОЛОГІЇ

Є. Г. Русанова,
К. В. Русанов

Харківський національний
університет ім. В. Н. Каразіна

Харківські сучасники С. П. Григор'єва — соратники, опоненти, учні

Ко дню открытія лазарета въ немъ была оборудована спеціальная рентгеновская комната, но первые мѣсяцы она не могла функціонировать за неимѣніемъ трубокъ; въ послѣдствіи же выяснилось, что вообще приходится предпочитать рентгенизацію въ частномъ кабинетѣ д-ра Ю. А. Гольдингера, производимую имъ лично и во всѣхъ случаяхъ рентгеноскопіи съ неперемѣннымъ участіемъ оперирующаго и старшаго ординатора; рентгеновскій аппаратъ былъ переданъ другому учрежденію, освободившаяся же комната получила другое назначеніе. Въ случаѣ отсутствія во время каникулъ д-ра Ю. А. Гольдингера любезно жертвовалъ своимъ временемъ для снимковъ раненыхъ лазарета д-ръ С. П. Григорьевъ.

Проф. Пржевальскій Б. Г. Медицинская часть отчета о лазарете для раненыхъ воиновъ Харьковскаго медицинскаго общества и Всероссійскаго союза городовъ (ХМЖ. — 1916. — Т. XXII, № 10. — С. 305–320).

Усе життя С. П. Григор'єва, що вивершилося заснуванням Рентген-академії, пройшло в медичному середовищі Харкова, яке неминуче впливало на задуми рентгенолога і їх реалізацію. Адже й інші лікарі університетського міста застосовували рентгенодіагностику в клініках, лікарнях і приватних рентген-кабінетах (РК). Вони виїздили до Європи вчитися у тамтешніх корифеїв, публікували статті, і на локальному фоні досягнень колег у рентгенології Григор'єву доводилося оцінювати свої результати, будувати плани тощо.

Розуміти цей фон необхідно, щоб об'єктивно відповісти на питання: чому саме Сергій Петрович, а не хтось інший із його колег, виступив із проектом Рентген-академії? Відповідь — «оскільки був генієм» — може задовольнити хіба що журналіста...

Локальний фон складала ще й студенти та випускники Харківського університету, які згодом стали співробітниками Рентген-академії. Чому саме ці люди реалізували (разом зі старшими товаришами) проект Григор'єва, який видавався утопією в роки розрухи, — побудувати наукову установу фактично з нуля? Чи можна на цій підставі вважати їх учнями Сергія Петровича?

Автори [1] починають аналіз фону з Ю. О. Гольдингера. Дійсно, Юлій Олександрович був головним опонентом Григор'єва на засіданнях Харківського медичного товариства (ХМТ). Можна ска-

зати, що Гольдингер — другий харківський лікар, який був передусім рентгенологом і лише потім, — терапевтом або хірургом.

Зміст його дискусій з Григор'євим (див. УРЖ, 2010, т. XVIII, вип. 4) дає уявлення про погляди й досягнення Гольдингера, але залишає без відповіді інші важливі питання — чому Юлій Олександрович не виступав з доповідями на всеросійських з'їздах? Чому не підключився до роботи над проектом Рентген-академії, яка розпочалася, мабуть, ще в 1919 році? Ми спробували знайти в першоджерелах причини такої скромності харківського рентгенолога № 2.

Початковий період життя Ю. О. Гольдингера відображено в автобіографії, надрукованій у додатку до протоколу засідання ХМТ від 19 березня 1905 р.:

«Юлиус Александрович Гольдингер родился 7 марта 1879 г. в г. Либаве Курляндской губернии. Зимой 1891 г. поступил во второй класс Либавской Николаевской гимназии, где окончил курс весной 1898 г. Осенью того же года поступил на первый курс медицинского факультета Императорского Харьковского университета, где, прослушавши полный курс медицинских наук, весной 1904 г. при государственной испытательной комиссии выдержал экзамен на звание лекаря. Состоит врачом лечебницы д-ра Давидовича».

«Списки студентов Императорского Харьковского университета на 1898/1899 уч. год» уточню-

ють, що по медичному факультету поступив «...Гольдингер Иоэль (Иулюс) Александрович, из мещан, иудейского вероисповедания».

Доктор Г. А. Давидович, який витратив чимало коштів на оснащення лікарні по вул. Благовіщенській (нині Карла Маркса), буд. 10–12, насправді помер ще в 1898 році, але його вдова Софія Давидович продовжувала бізнес чоловіка аж до революції, створивши значний на ті часи лікувальний заклад (рис. 1).

Рис. 1. Реклама РК, яким завідував Ю. О. Гольдингер

Точно не відомо, коли Гольдингер вирішив спеціалізуватися саме в рентгенології і опановував на Заході основи нової науки [2]:

«Избравши своей специальностью рентгенологию, он (Гольдингер — Авт.), прежде чем выступить на поприще самостоятельной деятельности, поехал за границу, где работал и учился у лучших тамошних рентгенологов: Альберс-Шенберга, Гольцкнехта, Хениша, Гределя. Возвратившись в Харьков, он вскоре завоевал доверие врачей, ибо с первых шагов проявил себя вдумчивым, пытливым рентгенологом и — что особенно важно для рентгенолога — всегда старался клинически мыслить при исследовании».

Найімовірніше, Юлія Олександровича підштовхнули покинути Харків бурхливі події 1905–1906 рр. Ім'я Гольдингера стало систематично з'являтися на сторінках протоколів засідань ХМТ

і медичної періодики, починаючи з листопада 1909 р. (УРЖ, 2010, т. XVIII, вип. 4). «Российские медицинские списки» на 1906–1912 рр. вважають Ю. О. Гольдингера вільнопрактикуючим лікарем у Харкові і, лише починаючи з 1913 р., — ординатором приватної лікарні там же. У міських адресних довідниках до 1912 р. прізвище рентгенолога частіше відсутнє (чи написано у спотвореному вигляді — Гольдинер, Гольдинберг, або Гольдингер, але А.Ю.!). У 1912–1914 рр. Юлій Олександрович, нарешті, «легалізувався» — тепер довідники і реклама називали його завідувачем РК в лікарні Давидовича, що проживає в тій самій будівлі.

Пізніше Юлій Олександрович покинув службу і пансион у вдови Давидович і знову значився в адресних списках як вільнопрактикуючий лікар. Примітно, що залишене Ю. О. Гольдингером місце зайняв А. Ю. Штернман (1884–1932) — емігрант, який повернувся до Росії і відіграв велику роль у радянській історії харківської рентгенології. У Рентген-академії Штернман був помічником директора і завідувачем пропедевтичного відділення (Вестник рентгенологии и радиологии, 1932, т. 11, №4, с. 437–438).

За більшовиків націоналізована лікарня по вул. К. Маркса, буд. 10–12, стала називатися 3-ю радлікарнею, а незабаром — «Физико-Терапевтическим Институтом». У 1920–1930-ті рр. Харків був визнаним лідером даного напрямку медицини, 1935 р. тут навіть відбувся III Всесоюзний з'їзд фізіотерапевтів. Матеріальною базою цього інституту (шкода, що не Рентген-академії!) стали будівлі і технічне оснащення лікарні Давидовича (рис. 2).

Неподалік, на тій же Благовіщенській, 25, розташовувалася Харківська Олександрівська міська лікарня (ХОМЛ), де базувалися кілька кафедр медичного факультету. Саме через це опубліковані роботи Ю. О. Гольдингера виконані на замовлення клініцистів і спільно з ними. Щоправда, Юлій Олександрович погоджувався на співавторство лише в роботах з рентгенотерапії — ймовірно, не вважаючи свій внесок у рентгенодіагностику значущим.

Робота Е. К. Крижевича і Ю. А. Гольдингера «К вопросу о лечении X-лучами экземы» доповідалася на засіданні ХМТ 12 листопада 1911 р., але не була надрукована в «Харківському медично-

Рис. 2. Будівля колишньої лікарні Давидовича по вул. К. Маркса (Благовіщенській), 10–12

му журналі» (ХМЖ). Протокол засідання скупки констатував, що «д-р Ю. А. Гольдингер коснувся техніки применения лечения, выяснил способы дозировки количества рентгеновских лучей и демонстрировал приборы, служащие как для определения целых доз, так и их частей».

Проте повністю був опублікований текст роботи, яку доповідали 11 березня 1911 р.: *Лившиц М.И., Казаков В.Д., Гольдингер Ю.А. «Материалы к вопросу о рентгенотерапии лейкемии» // ХМЖ, 1912, т. 13, №1, с. 15–29. У статті вказано: «Рентгенотерапия проводилась в РК при лечебнице Давидовича д-ром Ю. А. Гольдингером»; з розділу «К методике рентгенотерапии лейкемии» ми дізнаємося, який інструментарій (радіометр Sabourand і Noire, склерометр Клінгельфусса) і яку методику («При лечении лейкемии мы должны стремиться действовать X-лучами на кроветворные органы. Поэтому среди освещаемых областей первое место занимает селезенка, затем следуют длинные трубчатые кости, позвоночник, грудина, ребра. Во избежание неравномерного уменьшения увеличенной селезенки необходимо освещать последнюю из нескольких фокусов, числом от 3–6: спереди, сбоку и сзади сверху и при резкой спленомегалии — внизу. Пользованием несколькими фокусами можно избежать и повреждения кожных покровов. Наилучшими вернейшим руководителем для рентгенотерапевта служат при выборе дозы частные контрольные анализы крови») застосовував Юлій Олександрович.

* Примітка. Написання прізвища наводиться відповідно до оригіналу тексту.

Рентгенолог надавав особливе значення безпеці хворого і персоналу:

«При выборе трубки надо, чтобы она давала X-лучи, мало абсорбируемые наружными покровами и проникающие легче во внутренние органы, дабы не получился рентгенодерматит. Ввиду того, что поверхность кожи должна оставаться невредимой, необходимо фильтровать X-лучи через алюминиевый лист толщиной в 1 мм, станиоль или подошвенную кожу толщиной в 1 см. Остальные части тела, особенно голова и гениталии, должны быть защищены от X-лучей материей, пропитанной свинцом, вроде Mullersches Schutz-tuch. Сама трубка должна находиться в Blende — ящике, стенки которого не пропускают X-лучей. Само собой разумеется, что инструментарий должен быть снабжен приспособлениями для защиты персонала рентгеновской лаборатории.

Существовавший до сих пор страх повреждения X-лучами безвозвратно отошел к области истории. Работы последних 5–6 лет убедили почти всех в том, что идиосинкразии к X-лучам не существует. А если при современной усовершенствованной технике получается у больных рентгенодерматит не только от рентгенотерапии, но и от рентгенодиагностики, то виноват в этом рентгенолог, недостаточно знакомый с деталями своей специальности».

Як тут не згадати, що тієї ж весни 1911 р. С.П. Григор'єв, «страдающий жестоким язвенным дерматитом и гиперкератозом рук на почве поражения рентгеновскими лучами, подвергся операции удаления одного из пальцев левой руки» (ХМЖ, 1911, т. 11, №4).

Протоколи засідань терапевтичної секції ХМТ зберегли свідчення співпраці толерантного, не самолюбного Ю.О. Гольдингера з колегами «олександрівцями» і на терені рентгенодіагностики. Так, у протоколі від 19.11.1910 р. читаємо: «Заслушан доклад проф. Ф.М. Опенховского (професор-терапевт Харківського університету, що мав клініку при ХОМЛ — Авт.) «Демонстрация препарата болезни Гиршпрунга». По поводу прочитанного доклада возник следующий обмен мнений. Д-р И.М. Зорохович видел двух больных с болезнью Гиршпрунга, рентгенографические изображения кишечника которых он предъявил собранию. В первом случае рентгеноскопия, произведенная д-ром Ю. А. Гольдингером,

підтвердила клінічну діагностику. Д-р А. Н. Масловський спрашиває докладчика...» і тому подібне.

Тему порушували 10.02.1912 р., коли обговорювали доповідь «Случай Ф. М. Опенховского расширения пищевода и сужения duodeni», в которых исследования X-лучами делал М. И. Лившиц. Ю. А. Гольдингер приводит случай, доставленный ему М. А. Трахтенбергом — расширение пищевода при исследовании рентгеновскими лучами. Случай, очень похожий на случай Лившица, Гольдингер наблюдал совместно с Масловским, Зороховичем и Григорьевым».

О. М. Масловський і його шеф проф. І. М. Оболенський теж були постійними «замовниками» Юлія Олександровича. Але чому рентгенодіагностику і рентгенотерапію для ХОМЛ проводили в іншому місці — адже цей лікувальний заклад (рис. 3) начебто давно мав і власний РК, і особу, відповідальну за його роботу?

Лікарі-«олександрівці» оцінили діагностичні можливості ікс-променів відразу після їх відкриття — див. «Медицинский отчет Харьковской Александровской Городской Больницы за 1897 г.» (Харків, 1898, 96 с.), де описано виявлення точного положення у тканинах револьверних

куль за допомогою саморобного рентгеновського апарата, наданого дослідникам харківськими фізиками.

На початку ХХ ст. Олександрівська лікарня придбала власний рентген-апарат і криптоскоп з екраном, на що було витрачено 442 руб. (Отчет Попечительного совета Харьковской Александровской Городской Больницы о деятельности этой больницы в 1901 г. и о приходе и расходе сумм по ее содержанию в том же году. Харьков, 1902, 67 с.). Налагодити роботу РК доручили ординаторів хірургічного відділення О. С. Гаврилку.

Олексій Саввич вважався завідувачем РК багато років, але жодних слідів його роботи в документах ХОМЛ не знайшлося. А в «Журнале заседания Попечительного совета №33 от 11.09.1911 г.» відзначено: «Рентген-апарат, который занимает много места в кладовой, можно предложить Женскому медицинскому институту, который охотно воспользуется им для своих работ».

Виділене лікарнею під РК приміщення було порожнє, і перед Піклувальною радою регулярно ставили питання «о выписке нового рентген-аппарата». У 1911 р. це питання вже стояло «в перечне главнейших». Нарешті, як свідчить «Отчет Харьковской Александровской Город-

Рис. 3. Харківська Олександрівська міська лікарня (відкрита 1869 р.)

ской Больницы за 1912 г.» (Харків, 1913, 115 с.), на розв'язання наболілої проблеми витратили 2448 руб. 85 коп. з мотивуванням: «Необходимость иметь в больнице современного устройства рентгеновский кабинет настолько ясна, что не требует объяснения. Существовавший в больнице аппарат был не годен к употреблению, поэтому был передан в Ремесленное городское училище, а приобретен новый, со всеми современными приспособлениями».

Лише починаючи з 1913 р. в лікарняних документах згадуються витрати на устаткування РК («трубка Мюллера, 1 шт. — 60 руб.; трубка Гунделаха, 2 шт. — 96 руб.» тощо). Тільки тепер у лікарів ХОМЛ відпала необхідність у послугах безвідмовного Юлія Олександровича. Зазначимо, що до С.П. Григор'єва, «домашній» РК якого теж розміщувався неподалік, набагато рідше звертався по допомогу навіть його свояк О.М. Масловський...

Вроки Першої світової війни в житті Ю.О. Гольдингера почався новий етап. Він переїхав на вул. Римарську, 23, де відкрив приватний РК («Рентген-диагностика и терапия. Прием в 9–11 часов утра и 4–6 часов вечера»). Вибір нового місця проживання і роботи зумовлений не лише тим, що воно було в престижному центрі міста. Люди, які знали Гольдингера, вважали, що рентгенологія не стала для нього єдиною, всепоглинаючою пристрастю — такою була музика, в яку лікар був «до самозабвения влюблен и уделял ей весь свой досуг» [2]. І тепер зліва від будинку, де він поселився (рис. 4), був розташований міський оперний театр (нині — філармонія), а справа сьогодні громадиться будівля Харківського національного академічного театру опери і балету.

Дружина рентгенолога, Аліса Миколаївна, була піаністкою з консерваторською освітою (як говорили, ученицею Римського-Корсакова), а потім — педагогом багатьох харківських музичних талантів. Дочка Гольдингерів Ноемі Юліївна, яка народилася 26.01.1920 р. (за день до смерті батька), теж присвятила життя музиці.

Приватний РК по вул. Римарській, 23, користувався популярністю і за межами міста — за словами біографів Н. Ю. Гольдингер, до її батька в 1916 р. приїжджав на обстеження В. Г. Короленко. Щоправда, на меморіальній дошці, відкритій 24.07.2003 р., цей факт, що він відвідував

Рис. 4. Будинок по вул. Римарській, 23, на четвертому поверсі якого розміщувався РК Ю.О. Гольдингера

саме Ю.О. Гольдингера, не відзначено: «В цьому будинку, під час відвідання Харкова, неодноразово перебував великий гуманіст, письменник, публіцист, захисник прав знедолених, праведник України Володимир Галактіонович Короленко» (дошку встановили за ініціативою Харківського просвітницького центру «Холокост» і комітету «Дробицький яр», а в урочистостях брали участь ізраїльські дипломати).

Тільки-но побудована чотириповерхова будівля і велика земельна ділянка значилися за купчою від 03.11.1912 р. за вільнопрактикуючим лікарем Марком Ісааковичем Фрейманом (нар. у 1886 р., звання лікаря з внутрішніх хвороб отримав у 1910 р.). На 4-му поверсі фешенебельного будинку були лише 2 квартири з 8 і 9 кімнат, по 100 куб. сажнів і з річною прибутковістю в 1500 крб. (ДАХО, фонд Р-1163, опис 2, справа 3534, аркуш 261). До одного з цих «пентхаусів» вселилася родина Гольдингерів; РК займав, як і у Григор'євих, частину квартири. У роки Першої світової війни сюди направляли на дослідження поранених з лазарету ХМТ.

Кабінет Гольдингера не обходила увагою і радянська влада. Наркомздрав УРСР удостоїв його окремої згадки в наказі від 28 липня 1920 р.:

«По декрету Совнаркома от 20 июля 1920 г. объявить достоянием УССР Химико-гистолого-бактериологический институт д-ра Эрлиха и РК д-ра Гольдингера, лечебницу и библиотеку ХМО. Слить эти учреждения с Бактериологическим, Органо-терапевтическим, Химико-фармацевтическим и Химико-микроскопическим Института-

ми и создать 1-й Украинский научно-медицинский институт». (ДАХО, фонд Р-821, опис 1, справа 46, аркуш 25). Показово, що з Рентгенакадемією кабінет покійного Гольдингера не об'єднали. З часом будинок на вул. Римарській, 23, змінював хазяїв (у 1922 р. його узяв в оренду Південно-рудний трест, в 1928 р. РК передано Житлоспілці), але РК залишався на місці і функціонував. «По акту от 28 декабря 1923 г., в кв. 10 пять комнат площадью 32,15 кв. саж. находилось в безвозмездном пользовании РК Губздрава» (ДАХО, фонд Р-1163, опис 2, справа 3534, аркуш 212), в 1926 р. РК належав Окрздраву і займав 22,1 кв. саж., у 1928 р. — 18,1 кв. саж. тощо. Впродовж усього цього часу в квартирі, займаючи вдвічі меншу площу, ніж РК, проживала вдова рентгенолога (їхне прізвище продовжували спотворювати в документах — то Гольдцигер, то Гольдинер) з дочкою. Аліса Миколаївна, серед інших, навчала музики двох хлопчиків — Женю (нар. у 1915 р.) та Іллю (нар. у 1917 р.) Ліфшиців, майбутніх академіків-фізиків, а тоді — синів уже згаданого гастроентеролога Михайла Ілліча Ліфшиця — друга, співавтора і біографа, що залишив нам живий образ Юлія Олександровича [2]:

«Несложно его (Гольдингера. — Авт.) жизнеописание, не сложен и не разнообразен его 16-летний врачебный стаж, но как вся его жизнь, как весь его нравственный облик — все в нем было цельно и последовательно.

Для него, в отличие от многих других, рентгенология не была самодовлеющим методом исследования, а лишь вспомогательным. Юлий Александрович всегда любил повторять выражение авторитетных немецких рентгенологов, которые свои заключения заканчивали: «Wenn es nicht dem klinischen Bilde widerspricht». Благодаря этому он всегда оставался тем *nuchterne* (тверезим, розсудливим. — Авт.) *Rentgenologe*, который, по выражению Штиллера, единственно и имеет цену при исследовании больного».

«Багато інших» — це, звичайно, С.П. Григор'єв і Я.М. Розенблат, що відстоювали протилежні погляди. Думку про допоміжну роль рентгенодіагностики Ліфшиць висловлював за будь-якої нагоди (див. УРЖ, 2011, т. XIX, вип. 1). Найімовірніше, він і нав'язав такий погляд поступливого, не амбітному Гольдингеру.

Афоризм «хороший рентгенолог — это рентгенолог, знающий свое подчиненное место» був улюбленою фразою Михайла Ілліча, — він вставив його і в рецензію на книги німецьких колег (Pr.-Doz. Faulhaber. *Die Röntgendiagnostik der Magenkrankheiten.* — Halle, 1912; Prof. Arnsperger. *Die Röntgenuntersuchung des Magendarmkanals.* — Leipzig, 1912) [3]:

«Литература о рентгенологии желудочно-кишечного тракта в настоящее время так разрослась, что даже специалисту-рентгенологу весьма трудно быть в курсе всего нового. Тем более это прямо невозможно врачу-клиницисту. А между тем рентгенология как клинический метод исследования содержит в себе так много положительного, что не быть знакомым хотя бы с его основами — значит лишить себя очень важного клинического критерия. Авторы реферируемых книг восполнили пробел, дав сжатый и то же время тщательный очерк современного состояния рентгенологии желудочно-кишечного тракта.

Монография Фаульхабера касается прежде всего формы и положения желудка, как они представляются при исследовании рентгеновскими лучами. Позволим себе заметить тут, что, сознавая всю важность корректива, который рентгенология внесла в наши первоначальные «анатомические» знания желудка, мы все же полагаем, что «рентгеновский» желудок едва ли есть абсолютно точное воспроизведение формы и положения желудка в натуре.

Клиницист, привыкший не только читать описание желудка, даваемое рентгенологом, но и сам вместе с рентгенологом смотреть на ширме, как этот «висмутовый» желудок на ней представляется, всегда останется при том мнении, что не все, что дает нам Рентген, есть натуральное воспроизведение желудка.

Можно поставить в упрек автору, что он местами чересчур категорически приводит положения рентгенологов. Нельзя, например, утверждать, что задержка содержимого желудка на почве только функциональной слабости невозможна, и что всегда в таких случаях имеется препятствие в выходной части желудка. Не так уж много дает Рентген и для диагностики рака желудка, особенно его ранних стадий, и в этом приходилось убеждаться и референту.

Хорошим рентгенологом, по нашему мнению, всегда будет тот, который, по выражению известного клинициста Штиллера, будет трезвым рентгенологом. Эту трезвость Фаульхабер и старается в значительной степени сохранить».

Ліфшиць дуже хотів, щоб Гольдингер був саме таким рентгенологом, і мав чимало можливостей для впливу на молодшого товариша: він навчався курсом старше за Іоеля-Юліуса і володів чималими коштами. «Списки студентов» характеризують майбутнього Михайла Ілліча як «Лифшица Менделя Эльевича, сына купца, иудейского вероисповедания», який «родился 14 января 1877 г. в г. Лепель Витебской губернии, получил аттестат зрелости экстерном в 3-й Харьковской гимназии и поступил на медицинский факультет Императорского Харьковского университета 26 августа 1897 г.».

Але, і це найголовніше, Михайло Ілліч був особою цілеспрямованою і наполегливо прямував до мети. Його професійна кар'єра відзначена науковими й іншими досягненнями, про які Гольдингер, душа якого належала музиці, а медицина була засобом заробити на життя, не міг і мріяти. *Curriculum vitae* М.І. Ліфшиця в його докторській дисертації (Влияние некоторых продуктов регрессивного метаморфоза на кровяное давление теплокровных животных. Материалы по физиологии гормонов. – Дис. на степень д-ра медицины. – Харьков, 1910. – 229 с.) повідомляє про нього:

«Окончил медицинский факультет Императорского Харьковского университета *summa cum laude* в 1903 г. Студентом 5-го курса представил сочинение на тему «Влияние горечей на желудочное пищеварение при различных заболеваниях желудка», за которое был награжден факультетом золотой медалью, а сочинение было напечатано в «Записках Харьковского университета».

По окончании курса работал год экстерном в госпитальной терапевтической клинике Харьковского университета, а затем до конца 1908 г. состоял ординатором этой клиники. Был командирован университетом на 1 год за границу с научной целью. Во время командировки работал в нескольких терапевтических клиниках Берлина».

Далі перераховано 11 друкованих праць у російських і німецьких журналах, опублікованих до дисертації. Студентська стаття М.І. Ліфшиця, виконана у факультетській терапевтичній клі-

ніці проф. І.М. Оболенського і надрукована в кн. 2 «Записок» за 1904 р. (а потім в *Centralblatt für allgemeine Medizin*, 1905), незважаючи на значні розміри (30 стор. тексту і 22 таблиці) — лише друга половина твору; перша залишилася в рукописі. Рецензентом роботи, що добився нагородження її золотою медаллю, виступив сам Іван Миколайович, що розхвалив нібито невідомого йому автора («Записки», 1904, кн. 4).

Примітна і дисертація Ліфшиця, захищена чомусь не в Харкові, а в столичній Військово-медичній академії (опонентом був сам І.П. Павлов!). Гормони тоді були модним і ще не дуже зрозумілим лікарям об'єктом. Автор [4] пише про цей епізод біографії М.І. Ліфшиця: «Михаил Ильич перешел на работу в физиологическую лабораторию акад. В.Я. Данилевского. Под руководством последнего М.И. пишет свою диссертацию о гормонах и, блестяще защитив ее в 1910 г., получает звание доктора медицины».

Але В.Я. Данилевський з 1906 р. тимчасово виконував обов'язки шефа кафедри фізіології, а в 1909 р. його було зовсім звільнено, і, як зазначено в книзі Е.А. Фінкельштейн про Данилевського (М. – Л.: АН СРСР, 1955, 292 с.), «...научная работа этой лаборатории полностью прекратилась. Лишь формально от кафедры физиологии Харьковского университета вышли две докторские диссертации: М. И. Лифшица и И.П. Михайловского».

У дисертації Ліфшиця лабораторію В.Я. Данилевського теж названо «бывшей», а Василю Яковичу висловлено вдячність лише за те, «что он учил строго критически относиться к каждому шагу своей научной работы». І все.

Після отримання ступеня наукова діяльність М.І. Ліфшиця не знижувала обертів, проте в адресних довідниках він значився вільнопрактикуючим лікарем і отримав офіційну посаду лише в розпал громадянської війни [4]:

«В 1911 г. Михаил Ильич работает в лаборатории физиологической химии (зав. — проф. Р.П. Кримберг), ведя исследование функции поджелудочной железы. С 1910 г. М. И. принимает активное участие в съездах российских терапевтов докладчиком по разным вопросам клинической медицины. В 1913 г. М. И. делает доклад на Международном медицинском конгрессе «О диагностике заболеваний поджелудочной железы».

**Михайло Ілліч Ліфшиць
(1878–1934)**

В 1919 г. М. И. получил звание приват-доцента, в 1921–1923 гг. — профессора Мединститута по кафедре диагностики и пропедевтики, а с 1923 г. заведовал клиникой внутренних болезней Стоматологического института».

З більшовиками Ліфшиць зміг порозумітися [4]:
«С приходом советской власти М. И. вступает в ряды Красной армии сначала в качестве консультанта госпиталей г. Харькова, а затем старшего врача штаба Харьковского военного округа, заведующего окружной амбулаторией и госпиталем для инфекционных больных начальствующего состава».

Племінниця, яка жила в Харкові, написала про М. І. Ліфшиця конкретніше:

«Михаил Ильич был очень образованным человеком, известным профессором медицины не только на Украине, но и в Союзе. Он лечил Балицкого — наркома внутренних дел Украины, консультировал Дзержинского, Фрунзеи других членов Украинского правительства».

Резюмею: М. І. Ліфшиць сам займався рентгенологією, авторитетно висловлювався на цю тему і вважав себе експертом в частині діагностики захворювань шлунково-кишкового тракту. Через це логічно, що Михайло Ілліч після смерті Григор'єва і Гольдингера очолив відділ у Рентген-академії (пізніше — Інституті) [4]:

«С 1924 г. М. И. заведует организованной им терапевтической клиникой Украинского центрального государственного рентгено-радиологического и онкологического института (УЦГРРОИ) в Харькове. Работа здесь в течение

10 лет, М. И., как крупный терапевт-диагност, направил все свое внимание на изучение вопросов клинической онкологии, гематологии, заболеваний желудочно-кишечного тракта, являясь в этих областях наиболее авторитетным на Украине врачом и ученым. В последние годы М. И. работал в клинике УЦГРРОИ над проблемой гастрита и его взаимоотношения с язвой и раком желудка.

М. И. часто и охотно выступал на съездах, научных заседаниях, принимая горячее участие в дискуссиях по научным вопросам; будучи всегда в курсе новейшей литературы, он любил немедленно сообщать все новости медицины научному коллективу Института, научным обществам».

Що ж до Гольдингера, то Ліфшиць до останніх хвилин життя молодшого товариша бачив у ньому не стільки лікаря-дослідника, скільки «улюбленця муз» [2]:

«Мы, врачи, лечившие и любившие Юлия Александровича, видели, чувствовали надвигающуюся роковую развязку болезни и, обескураженные, не находили слов и выражений для ободрения безнадежного больного, а он нас уверял, что чувствует себя прекрасно, что пройдет еще несколько дней, и наша врачебная помощь ему не понадобится. Увы — он не ошибся».

Музичні досягнення Ю. О. Гольдингера, який помер від тифу 27 січня 1920 р. (за 8 місяців до С. П. Григор'єва), залишилися нам невідомими. Та ми і не зуміли б їх оцінити. Але те, що Юлій Олександрович був чудовим лікарем і міг би багато чого досягти в рентгенології — навіть не напружуючись, а побіжно, з моцартівською легкістю, — не викликає у нас сумнівів. Сьогодні видається, що помилявся, найімовірніше, сам М. І. Ліфшиць, недооцінивши друга і соратника.

(Далі буде)

Література

1. Пилипенко М. І., Артамонова Н. О., Воліна В. В., Кононенко О. К. // УРЖ. — 2004. — Т. XII, вип. 3. — С. 341–345.
2. Ліфшиць М. І. // Врач. дело. — 1920. — № 6. — С. 215.
3. Ліфшиць М. І. // ХМЖ. — 1912. — Т. 14, № 9. — С. 330–333.
4. Варшавский Б. М. // Вопр. онкол. — 1935. — Т. 7. — С. 5–7.

Надходження до редакції 11.10.2011.

Прийнято 11.10.2011.

Адреса для листування:

Русанова Євгенія Георгіївна,
вул. Космонавтів, 8, кв. 12, Харків, 61103, Україна
E-mail: construsanov@yandex.ru